

KÖZOKTATÁS

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR PEDAGÓGUSSZÖVETSÉG LAPJA

XI. ÉVFOLYAM, 2004/ 4-5. SZÁM

Teremtsünk rendet a fejünkben és a szívünkben * A KMPSZ XII. közgyűlésén elhangzott elnöki beszámoló * Bátorság, hit, gerincesség * A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola vonzáskörzetének vizsgálata * Egy felvételi margójára * Az anyanyelv oktatásának nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi problémáiról * Az ukrán nyelv oktatásának problémái és feladatai a kárpátaljai magyar iskolákban * A nyelv és a kárpátaljai anyanyelvi oktatás nyelvész szemmel * Megtört a jég * Kárpátaljai magyar kulturális intézmények * A Feketepataki Református Elemi Népiskola története * Morális értékjegyek módosulásai * Számítógépes lehetőségek a földrajzoktatásában * A Syringa Josikaea termőhelye Kárpátalján * Miért kerül évről évre kevesebb gyermek az iskolába? * Iskola a Hömlöc aljában * Emléktáblát avattak a Tanítónak * „Reménységben tartatunk meg...” * „Épít karunk egy szebb holnapot” * Irka-karácsony a főiskola dísztermében * Gólyabál a főiskolán

Az anyanyelv oktatásának nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi problémáiról

1. Nyelvi megbélyegzés az iskolában

A magyar anyanyelvi nevelés és a nyelvművelés országhatároktól függetlenül évtizedekig egyik kiemelt céljának tekintette a nem standard (nyelvjárási) nyelvváltozatok és nyelvi jegyek kiirtását a tanulók nyelvhasználatából a standard elsajátíttatására hivatkozva. A nem standard nyelvi jegyeket hátránynak, akadálnak tekintő iskola szubtraktív (felcserélő) szemléletével – nem kis mértékben az osztályok nélküli társadalmi szerkezetet célul kitűző szocialista-kommunista ideológia hatására (Sándor 2001: 179–188) – azt kívánta elérni, hogy a nagyrészt nyelvjárási háttérű magyar beszélők saját alapnyelvi változatukat cseréljék a standardra (Kiss 1998, 2002: 6, 2003: 297–298, Kiss szerk. 2001, Sándor 2001 stb.). A kárpátaljai magyar tannyelvű iskola is ezt a szemléletet alkalmazza: mindent, ami nem része az eszményinek tekintett standard nyelvváltozatnak, hibának tekintve megpróbálja kigyomlálni a tanulók nyelvhasználatából (vö. Beregszászi–Csernicskó 1996, Csernicskó 1996 stb.). Ám ez a módszer mégsem eredményes. Amint azt számos kutatás igazolja, mind Magyarországon, mind pedig Kárpátalján a 21. században is élnek a nyelvjárások, sőt: az iskolások továbbra is használnak nem standard nyelvi jegyeket (Kiss 1998: 933, 1999, Kiss szerk. 2001; a szemlélet és az alapján működő módszer kárpátaljai eredménytelenségének igazolására lásd Beregszászi 2004a,

2004b, Csernicskó 1996, Csernicskó–Márku 2001, Csernicskó szerk. 2003: 179–207).

A nyelvjárási és más nem standard nyelvváltozatok erőteljes iskolai stigmatizációján alapuló anyanyelv-oktatási szemlélet nemcsak eredménytelensége miatt (bár egy oktatási szemléletnél és módszernél ez a legfontosabb szempont), hanem nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi szempontból sem tartható tovább.

2. Nyelvészeti ellenérvek

Közhely, hogy nyelvészeti értelemben minden nyelv és nyelvváltozat egyenértékű, valamennyi önálló, saját funkciókkal rendelkező rendszer. Alapvető nyelvtudományi tételt ignorál tehát az, aki a standardot és a köznyelvet magasabbrendűnek, a nyelvjárásokat pedig alacsonyabb értékűnek tekinti vagy tünteti fel. Mint ahogyan tudományosan megindokolhatatlan álláspontot képvisel az is, aki egyes nyelvi jegyeket helyesnek, másokat pedig helytelennek minősít. Tudományos értelemben nincs értékkülönbség az egyes nyelvváltozatok között, illetve nyelvészeti értelemben értelmetlen, hogy mi helyes és mi helytelen; a helyesség kontextusfüggő: bizonyos nyelvi elem ebben a beszédhelyzetben helyénvaló, más jelenség használata pedig egy következőben odaillő. „Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll. A nyelv szokás, a nyelválapot relatív egyformasága helyhez és időhöz van kötve.

Ebből természetesen követhet, hogy nincs egyetemes érvényű nyelvhelyességi norma; a nyelvhelyesség is tér és idő függvénye” – írta csaknem háromnegyed évszázada Gombocz Zoltán (vö. Gombocz 1931). Jelentős az eltérés viszont az egyes nyelvváltozatok és egyes nyelvi jelenségek társadalmi presztízsében, megítélésében. Az iskolának tehát nem a standard felsőbbrendűségét kell hirdetnie, hanem arra kell megtanítania a tanulókat, hogy melyek az egyes nyelvváltozatok funkciói, hol, milyen helyzetben használható egy-egy nyelvi elem (Kontra szerk. 2003: 331–335, Beregszászi–Márku 2003: 179–207).

Megengedheti-e magának egy nyelvészeti képzett magyartanár, hogy nyelvtudományi alapigazságokat figyelmen kívül hagyva oktasza a tanulóknak saját anyanyelvüket?

3. Nyelvpedagógiai ellenérvek

A magyar gyermekek jelentős hányada ma is nyelvjárási háttérrel kerül az iskolába. Tudjuk, hogy – mivel a nyelv egyik legfontosabb funkciója az identitásjelzés – a helyi nyelvváltozatok használata gyakran a lokális azonosítástudat egyik markáns jegye, az összetartozás, a szolidaritás szimbóluma (lásd

Kiss 2002: 6, Csernicskó szerk. 2003). A nem standard nyelvi jegyeket használó gyermeket megbélyegző iskola azt üzeni a gyermeknek, hogy az a közösség, amelyből érkezett, az a kultúra, amit környezete képvisel, értéktelen, megbélyegzett, szégyellnivaló. „Az otthoni nyelven okán megszegyenített gyermek ugyanis nemcsak otthona nyelvével kerül konfliktusba, hanem mindazzal, ami e nyelv mögött van” – írja Kiss Jenő akadémikus (2003: 297). A *magyar nyelvtan nevelőereje* című munkájában Papp István (1935: 16–17) így fogalmaz (idézi Kontra szerk. 2003: 332–333):

„A legelső dolog, ami a gyermeket meglepi az iskolában, az, hogy az a magyar nyelv, melyet otthon tanult az édesanyjától, s melyet szülei, testvérei és játszópajtásai beszélnek, nem helyes, hanem szégyellnivaló. Minden erejét összeszedi hát, hogy egykettőre elfelejtse szülőfaluja paraszti beszédmódját, mely az első napokban annyi pirulást és lelki gyötrelmet szerzett neki. El is felejtí mihamar, s ha később felnőtt korában a gyermekkori anyanyelv hangja találja megütni fülét, rögtön feltámad lelkében az első iskolai napok szorongó, kellemetlen érzése. Ez az érzés fogja színezní lelkében állandóan szülőfaluja nyelvjárásának képét, s hogy megszabaduljon a kellemetlen emlékektől, igyekezni fog fölé emelkedni gúnnal és megvetéssel. Meggondolták-e az iskola emberei, mit rombolnak itt a növendék lelkében?”

Az iskola tehát a gyermek csoport-hovatartozásának egyik legfőbb jegyét, s ezzel együtt azonosságtudatát, közössége hagyományai iránti tiszteletét, szolidaritását rombolja. Mindez nemcsak nyelvjárásvesztéssel jár. Globalizálódó, homogenizálódó világunkban ugyanis a helyi értékek, beleértve ebbe a regionális nyelvi értékeket is, segíthet-

nek azonosságtudatunk megőrzésében, tradícióink megtartásában. Kárpátalján pedig, ahol a magyar közösség kisebbségben él, a nyelvjárásvesztés együtt járhat a nyelvcserevel, hiszen számos településen a nyelvjárás az egyetlen használt változata a magyar nyelvnek (Kiss 2002: 16–17, Csernicskó 1998).

Pedagógiaiilag az sem indokolható, hogy az iskola igyekszik elfeledtetni a tanulókkal a nyelvjárási szókincset, vagy azokat a szavakat, amelyeket a szomszédos nyelvekből kölcsönöztünk, miközben az iskolai magyarórák egyik központi feladata a szókincs bővítése, fejlesztése. Vajon mikor gazdagodik a szókincs: ha kigyomláljuk belőle a tájszavakat, kölcsönszavakat, vagy ha azok mellé tanulják meg a gyermekek a köznyelvi megfelelőket?

Joga van-e az iskolának ahhoz, hogy rombolja a rábízott gyermekek azonosságtudatát, és saját közössége tradíciói ellen fordítsa őket? Vajon összeegyeztethető-e mindez az iskola nevelési szándékaival, pedagógiai céljaival?

4. Nyelvi emberi jogi elvárások

Ma már a nemzetközi jog számos dokumentuma az alapvető nyelvi emberi jogok között rögzíti az anyanyelv használatának jogát a privát szférában. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája Preambulumában például ez olvasható: „Valamely regionális vagy kisebbségi nyelv magánéleti és közéleti gyakorlásának joga az Egyesült Nemzeteknek a Polgári és Politikai Jogokról szóló Nemzetközi Egyezségokmányában foglalt elveknek megfelelően és az Európa Tanácsnak az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Védelméről szóló Egyezménye szellemében elidegeníthetetlen jog”.

A tanulók anyanyelvváltózatának iskolai megbélyegzése

erkölcsileg és jogilag semmivel sem kevésbé súlyos cselekedet, mint egy nyelv megbélyegzése, használatának tiltása és kiirtása. Amikor ugyanis egy nyelv használatát tiltják, amikor egy nyelvet stigmatizálnak, akkor valójában annak beszélői jogait sértik.

Meggyőződésünk, hogy a szabad nyelvválasztás joga magában foglalja a nyelvváltozat megválasztásának szabadságát is. Ez pedig azt jelenti, hogy az a pedagógus, aki megbélyegzi tanulóit nyelvhasználatuk miatt, sérti azok nyelvi emberi jogait.

A tanulók nyelvhasználatuk alapján való megszegyénítése tulajdonképpen nem más, mint hátrányos megkülönböztetés. S mivel tudományosan igazolt tény, hogy az egyes nyelvváltozatok hierarchizálása nem nyelvészeti, hanem társadalmi alapon történik, a tanulók nyelvi jegyeik alapján való megkülönböztetése lingvicizmus (Sándor 2001: 155). Neves emberi jogi szakértők szerint pedig a lingvicizmus a rasszizmussal és az etnicizmussal együtt olyan „ideológiák, struktúrák és cselekvési módok, amelyeket a hatalomnak és a (mind materiális, mind nem materiális) forrásoknak 'faj', etnikum-kultúra vagy nyelv alapján meghatározott csoportok közti egyenlőtlen elosztásának legitímálására, kialakítására és újratermelésére használnak” (Phillipson–Skutnabb–Kangas 1997: 24).

Vajon honnan veszi az iskola ahhoz a bátorságot, hogy (tudatosan vagy tudatlanul) folyamatosan figyelmen kívül hagyja a rá bízott gyermekek nyelvi emberi jogait, és meddig tartható fenn tovább ez az állapot?

5. Hogyan oktassuk akkor a standardot?

Az egyes részek után megfogalmazott kérdések nyilván költőiek, és csak egyfajta válasz adható rájuk.

Gyakorló pedagógusokban azonban bizonyára felmerül a konkrét, korántsem költői kérdés: ha az eddigi módszerekkel nem, akkor mégis hogyan oktassuk a standard nyelvváltozatot az iskolában, hiszen az iskolai anyanyelvi nevelésnek egyik központi feladata a standard elsajátítása?

Nyelvészetileg az egyetlen elfogadható álláspont az, ha elismerjük és a tanulókkal megismertetjük valamennyi nyelvváltozat értékeit, szépségeit. Nyelvpedagógiaiilag a standardot nem a nyelvjárások helyére, hanem mellé sajátítatjuk el, azaz nem szubtraktív (felcserélő), hanem additív (hozzáadó) szemléletben oktatjuk. Ha a kisdíák nem standard jegyet használ, akkor nem szégyenítjük meg, hanem elmagyarazzuk: ezt másképpen is lehet mondani, és vannak olyan helyzetek, amikor ennek a változatnak a használata a helyénvaló. Ahogyan a gyermekek megtanulnak az alkalomhoz illően öltözködni, viselkedni, azt is gyorsan megtanulják, hogyan igazítsák nyelvhasználatukat is az adott szituációhoz. Nyelvi emberi jogi szempontból nézve is ez az egyetlen járható út. Bizunk a gyermekek ítéletképességében és józan eszében: ha az otthon tanult nyelvi jegyek mellé elsajátítja a standard elemeket is, képes lesz arra, hogy a helyzet megkívánta módon válogasson a rendelkezésére álló változatok közül.

Kiss Jenő (2003: 298) egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a nyelvjárások elkötelezett kutatója *A magyar nyelv kézikönyve* című reprezentatív kiadványban a következőképp foglalja össze a nyelvjárások és az iskola kapcsolatáról frottakat: „Ami az anyanyelvet oktató pedagógusoknak teljes tudományos meggyőződéssel ajánlható, az a következő: nyelvjárási háttérű, nyelvjárási

elsődleges nyelvvaltozatú tanulókat funkcionális-szituatív kettősnyelvűsége érdekesebb nevelni, messzemenően figyelembe véve a gyermekek nyelvjárási meghatározottságát. A nyelvjárást célszerű tudatosan s kontrasztív szemlélettel beépíteni a köznyelv oktatásába. A nyelvjárás ebben az esetben nem üldözendő, kirtandó akadály, hanem ésszerűen felhasználandó tényező. Olyan lehetőség, amellyel az anyanyelvi órák didaktikailag megalapozottabbak, egyszerűsített színesebbek lehetnek. Olyan lehetőség, amellyel a tanulók előítéletmentes, egészséges nyelvszemléletét meg lehet alapozni” (lásd még Kontra szerk. 2003: 334).

Persze az eddig használt elhibázott szemléletért és módszerért a felelősség elsősorban nem az iskolai magyartanároknak. Az iskolákban anyanyelvet oktató pedagógusokat ugyanis a „tudomány fellelőjeiben”, felsőoktatási intézményekben: egyetemeken és főiskolákon képzik. Kontra Miklós írja az iskolai nyelvi megbélyegzés kapcsán az alábbiakat: „Tanárképzésünk sok egyetemen és főiskolán a 21. század elején is fenn tartja, illetve továbbörökíti a megbélyegzést. Nyilvánvalóan nem azért, mert az egyetemi tanárok, nyelvészek és módszertanok tudatosan ’rombolni akarják növendékeik lelkét’ (...), avagy romboltatni akarják általuk képzett magyartanárokkal a növendékek lelkét, hanem azért, mert a hagyomány rabjai, akik nem teszik kritika tárgyává az évszázados elveket és tanári praxist. (...) A megbélyegzett beszédű embereket sokszor diszkriminálják is. Az ilyen nyelvi alapú diszkrimináció gyakran rejtve marad, de attól még működik. A diszkrimináció megszüntetésének, vagy legalábbis csökkentésének nem az a módja, hogy az embereket beszédük megváltoztatására késztetjük, hanem az, hogy a diszkriminációt táplá-

ló előítéleteket próbáljuk megváltoztatni. (...) Amiként a magyar iskola ma is a nyelvi alapú diszkrimináció kialakításának legfőbb színtere, úgy válhatna a jövőben az előítéletek táplálta diszkrimináció csökkentésének intézményévé” (Kontra szerk. 2003: 333–335).

A beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán olyan nyelvi szemléletben képezünk óvónőket, tanítókat és tanárokat, hogy oktatási intézményeink a jövőben ne terjesszék, hanem csökkentsék a nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi szempontból is tarthatatlan előítéleteken alapuló diszkriminációt. A képzés során – a leíró nyelvészeti stídiomok mellett – nyelvjárastani, szociolingvisztikai, nyelvi emberi jogi, nevelésszociológiai stb. órákat is hallgatnak diákjaink, mert alapvetően egyetértünk Szépe György (2001: 67–68) alábbi gondolataival: „Véleményem szerint ugyanis az iskolának – itt a nemzeti kisebbségek iskolájának vagy iskolán kívüli tanfolyami rendszerének – fel kell készíteni a fiatalokat az anyanyelvhasználattal kapcsolatos teljes kör megismerésére és kezelésére. Természetesen mindez az iskolai szocializáció, nevelés és oktatás folyamatában, megfelelő fokozatossággal értendő.

Ez azt jelenti, hogy az iskolai anyanyelv-oktatásnak el kell mozdulnia a nyelvtan és a nyelvművelés/helyesírás oktatásának hagyományos körétől. Ezeket persze nem kell elhagyni, hanem ki kell egészíteni olyan témákkal, mint a szociolingvisztika, a pszicholingvisztika, a két nyelvűség, sőt a nyelvpolitika és a nyelvi jogok. Ajánlatos volna ezen témákat összekapcsolni a szociálpszichológia és a kommunikáció oktatásával; ideális esetben ezek gyakorlásával is. Számomra az is nyilvánvaló, hogy a kisebbségben és szórványban

élők számára életbe vágóan fontos műveltségi anyag lehetnek a jogi ismeretek és ezen belül az emberi jogok.”

Reméljük, hogy a fenti költői kérdések feltétele hamarosan fölöslegessé válik.

**Csernicskó István,
a KMF tanára**

Irodalom:

Beregszászi Anikó, 2004. Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 79–97. Beregszász: PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István, 1996. A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyar nyelvtankönyvekben. In: Csernicskó István és Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 29–38. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.

Beregszászi Anikó – Csernicskó István, 2004. A nyelvjárások és a kárpátaljai magyar iskola. Nyelvjárás jelenségek szociolingvisztikai vizsgálata. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István, *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 140–154. Ungvár: PoliPrint.

Beregszászi Anikó – Márku Anita, 2003. A kárpátaljai magyar középiskolások nyelvhasználatáról. In: Csernicskó István szerk., *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 179–207. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Csernicskó István, 1996. Hogyan tehetjük hatékonyabbá az anyanyelvi oktatást Kárpátalján. *Közoktatás* 1996/2: 12–13.

Csernicskó István, 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest:

Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.

Csernicskó István szerk., 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.

Csernicskó István – Márku Anita, 2001. Hatékonyság a nyelvhelyességi kérdések oktatásában. In: *A 11. Élnyelvi Konferencia előadásai. Az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Évkönyve*, 97–103. Újvidék.

Gombocz Zoltán, 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* XXVII: 1–11.

Kiss Jenő, 1998. A magyar dialektológia s újabb feladatai az ezredfordulón. *Magyar Tudomány* 1998/8: 929–935.

Kiss Jenő, 1999. Az anyanyelvoktatás, a nyelvjárások és a nyelvjárás háttérű iskolások. *Magyar Nyelvőr* 23: 373–381.

Kiss Jenő, 2002. Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség. *Magyar Nyelvjárások* XL: 3–20.

Kis Jenő, 2003. Nyelvjárások, regionális nyelvvaltozatok. In: Kiefer Ferenc szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*, 271–300. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kiss Jenő, szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.

Kontra Miklós, szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris.

Papp István, 1935. *A magyar nyelv tan nevelőereje*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove, 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 1997/1: 12–30.

Sándor Klára, 2001. Nyelvművelés és ideológia. In: Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 153–213. Szeged: JGYF Kiadó.

Szépe György, 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs: Iskolakultúra.